

Дюра Гарди*
Универзитет у Новим Садзе
Филозофски факултет
Одделене за историю

UDK 930(=161.2)(497.113):929 Njaradi D.
doi: 10.19090/rs.2024.8.106-116
Оригиналан научни рад
Примљен 11.12.2024.
прихваћено за штампу 26.12.2024.

ИДЕНТИТЕТ БАЧКО-СРИМСКИХ РУСНАЦОХ У ИСТОРИОГРАФСКИМ И ПУБЛИЦИСТИЧНИМ ДІЛУ ЕПИСКОПА ДИОНИЗИЈА НЯРАДИЯ**

Епископ Дионизий Няради (1874–1940) бул една з найвизначнейших особох за Руснацох у Кральовини Сербох, Горватах и Словенцох, односно Кральовини Югославиї. Тиж бул учашник зложених конфесийних и политичних одношеньох у Кральовини Югославиї и штредней Европи у периодзе медзи двома шветовима войнами. По своїх церковних функцийох бул крижевски епископ (1914–1940) поглавар Грекокатолицкей церкви у Югославиї, папски администратор Грекокатолицкей епархиї у Прешове (1922–1927) у Чехословацкей републики и папски администратор у Подкарпатскей України (Руси) у чаше бурйових рокох пред початок Другей шветовой войны (1938–1939). У роботи ше вигледуе и анализуе Нярадийово историографске и публицистичне діло у контексту його становискох о вирским и националним идентитету Руснацох у Бачки и Сриме. Аутор у своїм вигледованю заключуе же Нярадийова концепция идентитету Руснацох у Югославиї насампредз детерминована през грекокатолицку виру и церковну припадносц (у историйним смислу) хтори источашне були ядро национального, вирского и цивилизацийного идентитету заедніци хтора числела коло 20.000 припаднікох, чий епископ бул член.

КЛЮЧНИ СЛОВА: епископ Дионизий Няради, Грекокатолицка церква, Руснаци у Кральовини Сербох, Горватах и Словенцох/ Югославиї.

---

*djurahardi@ff.uns.ac.rs

** Работа часц наукового проєкту „Синхронїја и дијахронїја у русинистици – језик, књижевност, историја и култура“ хтори финансовани з боку Покраїнского секретаријату за високе образование и наукововигледавацку діялносц А.П. Войводини.

Епископ, др Дионизий Няради (1874–1940), єдна з найвизначнейших особох у исторії Руснацох у Кральовини Югославії и цалей штредней Европи у периодзе медзи двома шветовима войнами. О Нярадийови написани вецей биографски статї. Народзени є у углядней земледїлскей фамилии у Руским Керестуре, найвекшим и найстаршим месце Руснацох у Бачки. Студий теології и докторску роботу закончел у Загребе. Постал священїк и ректор грекокатолицкей духовней семинариї у Крижевцох. Интелектуалец, педагог, мисионер и организатор, незаобиходно и писатель. Конечно, 1914. року постал епископ, а потим 1920. року и епископ ординарий грекокатолицкей Крижевскей епископії по свою шмерц 1940. року (Šimrak, 1936: 67–95; Firak, 1941: 1–16; Tamaš, 1992: 397–399; Tamaš, 1997: 586–588; Malacko, 1995: 147–193; Malacko, 1996, 240–254).

У формалним смислу Няради бул вирски поглавар шицким грекокатолицком у югославянскей держави. Векшина з нїх (єпархия мала коло 40.000 вирних, розшатих од Далмациї по Македонию) були Руснаци у Бачки и Сриму, (20.000) приселени зоз сиверовостоку на юг Угорскей штредком XVIII вику и Русини-Українци (коло 10.000) хтори ше на преходу XIX–XX вику з Галичини приселели до Славонії и Босни (Firak, 1941: 5–6; Zutić, 1994: 130–133; Miz, 2004–2007). Слово було о релативно малей заеднїци переважно земледїлцох у хторей грекокатолицке священство и валалски учители школох (церковних, до конца XIX вику, горди винїмок у тим смислу Коцур и Нови Сад) були нуклеус интеллигенції (Ramaš, 2007: 431–447; Gavrilović, 1977: 187–191; Lebl, 1977: 255–273).

Няради за сународнїкох бул вельо вецей од вирского поглавара. При такей невидгодней социальной структури место епископа, по уплїву и економскей и моральной моци було на верху гьерархії заеднїци. У конкретним случаю Няради бул правдиви авторитет и предняк свойого народу. З його благословом и помоцу, 1919. року Руснаци у Бачки и Сриму основали свою першу культурно-националну организацию Руске народне просвитне дружтво (РНПД, читац далей як Просвита), хторе предводзене з церкву и священїками було ношитель культурно-национального препороду бачванско-сримских Руснацох. Няради бул идейни и з добрей часци финансиїни покровитель того дводеценийного руху на чиєй габи настали руски литературни язык и уметнїцка литература у Югославії - досцигнуце *sui generis*, державни школи на руским язiku, новини, нова интеллигенция. РНПД конечно дава печат национальному идентитету бачванско-сримских Руснацох (Tamaš, 1997: 587; Malacko, 1995: 147–193; Ramaš, 2016).

У рокох после Першей шветовой войны и вельких пременкох на мапи Европи, Дионизий Няради бул человек хтори мал ясну представу о зложеним

націоналним стану Руснацох и визию їх перспективи у штретней Европи. То теза хтору сцеме потвердзиц у тей роботі. Стаємни точки його європского итинерара були Загреб, Беч, Рим, Львов, и скоро на визначним месце Београд (дзе часто ишол як секретар бискупскей конференції Римокатолицкей церкви у Кральовини СГС/Югославиї), гоч источашне, неvistато робел з розшатим народом и священством на терену. Дзекуючи свойому характеру, инспирацию за свою програму систематично черпал з власней филозофії и идеології.

На тот завод, окреме нас интересовали діла и думки у хторих єпископ дефиновал вирски и национални идентитет бачванско-сримских Руснацох. У нашим вигледованю тоту Нярадийову концепцию мож провадзиц, насампредз, през його историографску и публицистичну діялносц. По обсягу вона не була велька у одношеню на публикації духовного характеру, але програмска и цильна з ясным порученьом гу свойому народу и вирним (Таташ, 1997: 587–588).

За Дионизия Нярадия, фундамент національного идентитету його народу то його грекокатолицка вира. Вон ю (як уж замерковане у историографії) наволує руска вира, хтора источашне католицка вира (Malacko, 1995: 181–183). Систематично ю брані на сцени європскей и украинскей истории. Чи слово о типичним интелектуалним клерикализму, хтори Няради заступал лем прето же и сам бул грекокатолицки священік? – можеме аргументовано твердзиц же не. Його историографска интерпретация була вецей од вирского опредзеленя, и забрала идентитетски контекст попатрунку на историю и зложени стан и проблеми Русиных у державох хтори настали потим як ше розпадла Австро-Угарска монархия. Грекокатолицка вира и идентитет у його концепції одредзовала суцносц національного, вирского и цивилизацийного идентитету його народу.

Русини чи Руснаци (два варианты за исти етноним) у Угорскей часци Австро-Угорскей монархії у децениях пред Першу шветову войну були виложени мощному процесу мадяризації. Значна часц русинскей интелігенції на чолє з цалим висшим клером була предводнік того процесу (Vanat, 1990: 18–40; Магошїј, 1994; Раташ, 2007: 431–447). З розпадованьом Монархії, идеология о карпато-русинским, чи угро-русинским народу як часцу мадярскей нації ше нашла у кризи. У новоствореней Чехословацкей републики, дзе жило понад 560.000 Русиных (Когчак, 1936: 97), їх висши грекокатолицки клер остал мадярски ориєтовани. Против нього як алтернатива ше у Першей републики зявел релативно мощни православни рух, иницированы з уплївну емиграцию з Царскей Русії, хтора препадла после Октоберскей револуції. По тей концепції Русини були часц велького русийского народу (Šimrak, 1936: 88–89; Hadžega, 1936: 270–278; Vanat, 1990: 18–40; Магошїј, 1994: 111–115; Marek, 2006: 317–

333). Можебуц не чудо же праве Няради, з боку папскей століци, бул од 1922. по 1927. рок, послани за администратора Прешовскей грекокатолицкей епархії. З програму же идентитет каждого Русина, народни язык и гркокатолицка вира, епископ Няради започал свою мисию на сиверу (Šimrak, 1936: 88–90; Malacko, 1995: 181–183).

Исти питаня идентитету були присутни и медзи русинску интеллигенцию у Югославянскей держави. Идея о карпато-русинским народу як часци мадырскей нації за РНПД и епископа Нярадия була неприлапліва. О тим вирно шведочи *Руски календар* за 1925. рок, дзе под фотографію Нярадия було написане же вон, „перши Русин-владика крижовски” (RK, 1925:3), гоч познате же Нярадийов предходнік владика Юлий Дрогобецки тиж бул Русин, але человек прешлей мадырскей державотворней эпохи и карпато-русинскей орієнтації.

Уж з нагоди снованя Руского народного просвитного дружтва, една, правда слабша и менша часц интеллигенції, постала його опозиция. Їх идеї були славянофилски и русофилски, вирска орієнтация православна. Були против уводзеня народного языка до школи, против уплїву церкви и клеру, и конечно, против украинскей орієнтації РНПД. З опозиції 1933. року виросла нова руска организация – Културно-просвитни союз южнославянских Русинох (Biljnja, 1987: 83–91; Tamaš, 1997: 70–76; Hardi, 1996: 215–231; Rumjancev, 2010: 68–78, 81–90, 160–176; Ramač, 2013, 865–874; Ramač, 2016: 109–132).

У числених историографских и теологийних роботах, Няради виступа як апологета церковней унії, як „правдивого историйного вибору” (Malacko, 1995: 181–183). Важне место у його ділох забера кніжка *Життя св. Кирила и Методия* хтору публикує два раз у Жовкви 1924, и Новим Саду 1927. року (Njaradi, 1927; Tamaš, 1997, 587). Солунски браца за Нярадия були парадигма, восточного, славянского обряду, мисионерства и вязи церкви з папску століцу. У Руских календарох публикує статї о Осифови Рутскому (Njaradi, 1938: 1–13), Собору унії заходней и восточней церкви у Ферари-Фиренци 1439. року (Njaradi, 1939: 8–25) и о Киевскому митрополитови Исидорови, учашнікови спомнутого сходу представнікох двох церквох и його роботи на їх зєдинєнню (Njaradi, 1940: 8–25).

У своїх посланіцох опубликованих у Руских календарох – рочнікох хтори видавало праве РНПД (Просвита). Няради у явним дискурсу заєдніци давал ясну потримовку Просвити. Прихильнік є уводзеня до школи и литературы, – руского, народного бешедного языка на хторим приповедал народ (Njaradi, 1923: 167–168; Malacko, 1995: 181–183). Характеристичну посланіцу написал 1922. року хтора пречитана на собраню Просвити, праве у Коцуре – упорищу опозиції РНПД. Няради, 1924. року иницирує и помага порушоване

тижньовніка *Руски Новини*. Финансує снованє першей рускей друкарні у власности Просвити (Ратач, 2016: 49–73; 74–84). Кед Културно-просвитни союз южнославянских Русинох 1934. року почал видавац свой часопис *Заря*, епископ видава декрет священству, у хторим ше вирним забранує триманє у рукох тих новинох (Njaradi, 1934:1; Šimrak, 89–93; Malacko, 1995: 147–193).

Цо ше дотика нашей теми, главне діло др Дионизия Нярадия написане 1935. року – *Прадідовска вира у шветлу исторії* (Njaradi, 1935). Слово о краткей осемдзешат боковой синтези исторії народу и церкви Русинох. Діло почина з призначку: „У остатніх часох нашли ше медзи нами даєдни людзе хтори почали бешедовац и писац о ‘вращаню’ нашого народа на „прадідовску виру. Пишу новини о исторії и о вири наших прадідох, а нажаль не пишу по правдзе... Хто ми? Ми Русини...” (Njaradi, 1935: 3).

Нярадийово діло було непростредни одвит на кніжку, правніка Миколи Олеяра, *Исторія русского народа*, Нови Сад 1934. року, компілації хтора мала 158 боки (Olejarov, 1934). У ней винешени програм рускей интелігенції позбераней коло часописа *Заря*. Бул то час акції Културно просвитного союзу и православного руху хтори залапел коло 100 руски фамилии у местох Коцур и Вербас (Biljnja, 1987: 83–91). По Олеяру, Руснаци у Югославії часц велького „сто осемдзешат миллионского русского народу”. Автор историю свойого народу провадзи од старих Славянох, Киевскей Руси, Московского князводства, царскей Русії по шмерц цара Николая II Романова у революції, хтору осудзує як плод германских и єврейских агентох. Окремну увагу Оляяр пошвецує и „русскому народу” у Галичини, Подкарпатскей Руси и на концу Югославії. Одношене гу униї и грекокатоліцкей церкви през цалу кніжку негативне. У заключеню автор нападад РНПД, негирал иснованє українского народу и осудзовал його погришни идеї о „українству” (Olejarov, 1934; Hardi, 2007: 265–266; Rumjancev, 2010: 171; Ratač, 2014: 235–248).

Гоч у кругу Просвити у тот час було вецей інтелектуалцох хтори могли дац одвит на тоту кніжку, пирко до рукох вжал перши медзи німа епископ Няради. Концепция Нярадийовей *Прадідовскей вири у шветлу исторії* – ангажована и апологетска у одношеню на унию и греко-католіцку церкву. На основи числених премисох и историйних прикладах Няради приходи до заключеня же вира предкох була „католіцка по обряду восточно славянска” (Njaradi, 1935: 4–5, 37). Наприклад, виноши податок же у XI и XII сторочо, у князовских фамилийох, владарох Руси, Ярослава Мудрого и Владимира Мономаха було трицец ступаня до малженства. То би не могло буц кед би нашо князове не були католіки, заключає епископ Няради (Njaradi, 1935: 57). Аргументация тей тези, правда, не була наукова. Династични малженства, та так и при Рюриковичох, насампредз мали политични аспект, а не церковно-религийни (Vojtovič, 2006).

За нього, „Київська Рус держава нашого, руского народу.” Од руйнованя Києву 1169. року з боку князя Андрія Боголюбского почина процес розделеня Киевской Руси. Народ московски вежне мено руского народу, а од того часу народ Киевской Руси, почне себе волац „народом українским” (Njaradi, 1935: 60–61). Няради увагу пошведує Руси под власцу Литви и Польскей, козацкому периоду же би главни цек исторії власного народу и универзуму бул одредзени з церковними уніями. Интересантне же на концу своєї исторії Дионизий Няради, ерудита хтори бешедовал и писал на числених языкох – бачванско-сримских руским, українским, сербскогорватским, немецким, предпоставяме мадярским и италиянским (и латинским) (Malacko, 1995: 181), педантно наводзи жридла и литературу хтору хасновал – медзи иншими и водзацих историчарох того часу, Абрахама, Шахматова, Голубинского, Баумгартена, Томашивского, Чубатия (Njaradi, 1935: 78–79). Можеме констатовац же кніжка пошвечена рускей исторії Дионизия Нярадия вироятно нашла место скоро у каждым доме бачванско-сримских Руснацох.

Свой народ, Няради у творах хтори му писал, ослворює як руски народ, як Руснацох чи Русинох, без помина Україцох и кованіци Русини-Українци. Дионизий Няради бул длугорочни приятель и истодумнік з митрополитом галицким, главу українскей грекокатоліцкей церкви, Андрієм Шептицким. Водзи з нім кореспонденцію од 1902. року, нашивює го у Львовє, а Шептички Нярадийов гощ у його родним Руским Керестуре (Malacko, 1995: 148; Miz, 1993: 55; Cap, 2024, 145–164; Војко, 2025).

Найталантованшого своього ученіка семинаристу Гавриїла Костельника, 1911. року, Няради посла на студії богословії до Львова и препоручує го праве Шептицкому. Гоч кельо його улога на Галичини була контроверзна, Костельник постане творитель литературного языка бачко-сримских Руснацох и предводнік национального препороду и українскей националней ориєнтації при новей генерації рускей интелігенції (Tamaš, 1986; Tamaš, 1997: 547–559). Конечно, у духу своього национального и церковно-мисионерского опредзеленя епископ Няради, 1938–1939. року бул од папи поставени за администратора Подкарпатскей Руси у кризним чаше препасци першей Чехословацкей републики. Друга мисия епископа Нярадия на Горніци не потирвала. Зоз гроженьом з шмерцу, мадярске окупациєне войско го депортовало (вчасна яр 1939) назад до Кральовини Югославії (Firak, 1941: 16; Malacko, 1995: 167–171; Rebrik, 1991: 20–26).

Шлід чи печач епископа Дионизия Нярадия у исторії бачванско-сримских Руснацох вельки, а його исторіографски и публицистични опус источашне и исторія їх идентитету. Нярадийова концепция идентитету Руснацох у Югославії, односно Войводини насампредз була клерикална, детерминована

през грекокатолицьку виру и церковну припадносц (у историйним смислу) хтори источашне требали буц ядро националней, вирскей и цивилизацийней самоидентификації заєдніци хтора числела коло 20.000 припаднікох, чий вон бул припаднік. У чаше вельких пременкох на политичней мапи Европи медзи двома шветовима войнами, кед стари угро-русински концепції були поциснути, тиж маюци пред собу конкурентски православни церковни рух и анахроне русофилство (у Югославиї и Чехословацкей), Няради Руснацох у идентитетским смислу традиційно повязуе з Українцями з хторима вони взаємно дзелели етнічне мено Русин, прешлосц и церковну припадносц. Таки идеї Дионизия Нярадия треба розумиц у контексту його епохи и дружтвеной функції грекокатолицького церковного велькодостойніка. Вон на тот способ активно пробовал организовац и унапредзиц национални и дружтвени живот своїх сонароднікох, чий резултат була идентитетска гомогенизация микрозаєдніци.

Ђura Hardi

HISTORIOGRAPHICAL AND PUBLICISTIC WORK OF BISHOP DIONYSIUS NYARADI IN THE CONTEXT OF RELIGIOUS AND NATIONAL IDENTITY OF RUTHENIANS IN BAČKA AND SREM

SUMMARY

Bishop Dionysius Nyaradi (1874–1940) was one of the most significant figures in the history of the Ruthenians and Ukrainians in the Kingdom of Yugoslavia and the whole Central Europe in the period between the two world wars. He was the bishop of Križevci (1914–1940), head of the Greek Catholic Church in Yugoslavia, papal administrator of the Greek Catholic Diocese in Prešov (1922–1927) and papal administrator in Subcarpathian Ukraine (Rus) during the tumultuous years 1938–1939.

The author of the work researches Nyaradi's historiography and journalistic work in the context of his ideas on religious and national identity of the Ruthenians in Bačka and Srem. In the years after the First World War which brought immense changes on the political map of Europe, Nyaradi was an intellectual with a clear vision on the complex position of his people. His conception was that the Greek Catholic religion was the core of the national, religious and civilizational identity of his people. In his historiography works, among which one of the most distinguished book is *"The Ancestral Faith in the Light of History"* (1936) Nyaradi acts as an apologist of the Church Union which he systematically defends on the stage of the European history of the first half of the XXth century.

KEYWORDS: Bishop Dionysius Nyaradi, Greek Catholic Church in Kingdom of Yugoslavia, Ruthenians.

ЛИТЕРАТУРА

- Biljnja, V. (1987). *Rusini u Vojvodini, Prilog izučavanju istorije Rusina Vojvodine (1918–1945)*. Novi Sad: Dnevnik.
- Bojko, J. (2025). «AMICUS MEUS OPTIMUS». Listuvannja episkopa Dionizija Njaradi z mitropolitom Andrejem Šeptickim (1902–1938 rr.) (rukopis knjižki u druku). (Cyrillic)
- Сар, М. М. (2024). Mitropolit Andrej Šeptickij ta rusini i ukrajinci Jugoslaviji/ Serbiji, U: Сар, Mikola M. (2024). *Kosteljnik i druhi temi: prilohi i žridla*. Novi Sad: Ruske slovo – Zavod za kulturu vojvodjanskih Rusnacoh. 145–164. (Cyrillic)
- Firak, M. Vladika Dr. Dionizij Njaradi 10. 10. X - 14. IV 1940. *Ruski kalendar za [južno-slavjanskih Rusinoh] Rusinoh u IOgoslaviuu na prosti rok 1941*. Ruski Kerestur: Ruske narodne prosvitne družtvo (= RK), 1–16. (Cyrillic)
- Gavrilović, S. (1977). Rusini u Bačkoj i Sremu od sredine XVIII do sredine XIX veka. *Godišnjak Društva istoričara Vojvodine*, 187–191.
- Hadžega, V. (1936). Přehled cirkevnych dějin na Podkarpatske Rusi. W: Zatoukal, J. (Red.) (1936) *Podkarpatska Rus, Sbornik hospodarskeho, kulturniho a politickeho poznani Podkarpatske Rusi*. Bratislava: Podkarpatoruské nakladatelství Josef Stejskal.
- Hardi, Dj. (1996). Stanoviska i politični orijentaciji RNPД spram Kraljovini SHS (Jugoslaviji) i jej političnoho života. U: Tamaš, J. – Sabo, S. (Red.) (1996). *Rusnaci - Rusini 1745-1995, zbornjik robotoh – 250 roki od doseljenja Rusnacoh*, Beograd – Novi Sad: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Beograd; Filozofski fakultet, Katedra za rusinski jajik i knjižovnoc, 215–231. (Cyrillic)
- Hardi, Dj. (2007). Razvoj istoriografije kod Rusina u Vojvodini do 1941. godine, *Istraživanja*, 18, 257–267. (Cyrillic)
- Korčak, J. (1936). Zemlja i stanovništvo. U: *Čehoslovačka*. Beograd: SKZ. 53–101. (Cyrillic)
- Lebl, A. (1977). Rusini od 1890. do 1918. *Godišnjak Društva istoričara Vojvodine*, 25-273.
- Magočij, P. R. (1994.). *Formuvannja nacionaljnoji samosvidomosti: Pidkarpatska Rus (1848-1948)*. Užgorod: Polička “Karpatskoho kraju. (Cyrillic)
- Malacko, M. Političnoc či apolitičnoc preosvjaščenoho vladiki dr Dionizija Njaradi. U: Tamaš, J –Sabo, S. (Red.). *Rusnaci - Rusini 1745–1995*. Beograd – Novi Sad: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva; Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Beograd, Novi Sad – Filozofski fakultet, Katedra za rusinski jezik i književnost, 215-231. (Cyrillic)

- Malacko, M. (1995). Preosvjaščennij vladika D-r Dionizij Njaradi – apostol i misioner. *Bohoslovia*, 59, 147–193. (Cyrillic)
- Marek, P. (2006). Srbská pravoslavná církev v Československu ve 20. letech 20. století (K Dositejově podkarpatoruské misi). W: *Studia balcanica Bohemo-slovaca VI*, Boček, P – Hladký, L. – Krejčí, P. – Stehlík, P. – Štěpánek V. (Red.). Brno: 2006: Ústav slavistiky Filozofické fakulty Masarjovj univerzity; Historický ústav Akademie věd České republiky; Matice moravská. 317–333.
- Miz, R. (1993). *Svjaščenjiki Osjeckogo vikarijata I*. Novi Sad: Hrekokatoljicka parohija svjatoho Petra i Pavla. (Cyrillic)
- Miz, R. (Red.) (2004–2007). *Materiali do istoriji ukrajinciv u Bosniji*. I-III. Novi Sad: Grekokatolicka parafija sv. Petra i Pavla. (Cyrillic)
- Njaradi, D. (1923). Privit vladikov, Virnim Rusnacoh eparhii Križevackej, Čestnim členom Ruskoho Prosvitnoho Družtva. *RK*. 167–168. (Cyrillic)
- Njaradi, D. (1927). *Žitije sv. Kirila i Metodija*. Novi Sad: Prosvita. (Cyrillic)
- Njaradi, D. (1934). Dekret. *Ruski novini* nr. 37, 1. (Cyrillic)
- Njaradi, D. (1935). *Pradjidovska vira u švetlu istoriji*. Djakovo: Biskupska tiskara. (Cyrillic)
- Njaradi, D. (1938). Tristoročnjica šmerci Osifa Ruskogo grekokatoljickogo mitropolita kotrogo papa Urban VIII nazval Atalantom sv. Zjedinjenja, Slupom Cerkvi i Anastazijom Rusi, *RK*. 1–13. (Cyrillic)
- Njaradi, D. (1939). Ekumenski sobor u Ferari-Firenci (1438–1442). *RK*. 8-25. (Cyrillic)
- Njaradi, D. (1940). Kijevski mitropolit Isidor i zjedinjenje Cerkov, *RK*. 8–25. (Cyrillic)
- Oljejarov, N. D. (1934). *Istoria ruskogo naroda*. Novi Sad: Štamparija Natošević K. D. S. Djisalović (Cyrillic)
- Ramač, J. (2007). *Rusnaci u Južnej Ugorskej (1745–1918)*. Novi Sad: VANU. (Cyrillic)
- Ramač, J. (2013). Ruski batoh (Rusinski bič) iz 1922. godine – pamflet ili politička, verska i nacionalna platforma. U: Živančević Sekeruš, I (Ured.) (2013). *Susret kultura*, knjiga 2, Novi Sad: Filozofski fakultet. 865–874. (Cyrillic)
- Ramač, J. (2014). Istoriografija Rusnacoh u Jugoslaviji u čaše medzi dvoma švetovima vojnama. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*. XXXIX-1. 241–242. (Cyrillic)
- Ramač, J. (2016). *Na križneju dragi. Rusnaci u Juhoslaviji od 1918–1941*. Novi Sad: Ruske slovo. (Cyrillic)

- Rebrik, I. (1991). Mi gorili Ukraїnoю... Interv'ju z o. Stepanom-Sevastijanom Sabolom ČSVV. W: Rebrik, N. (Ur.) (1991). *Stepan-Sevastijan Sabol (Zoreslav)*, Škiljna serija 3. Užgorod: Karpati-Gražda. 20–26. (Cyrillic)
- Rumjancev, O. (2010): Pitannja nacionaljnoji identičnosti rusiniv i ukrajinciv Јогоslaviji (1918–1991). München – Berlin: Verlag Otto Sagne. (Cyrillic)
- Šimrak, J. (1936). Život i rad Vladike, razgovor s Jankom Dudašem. U: Šimrak, J. (Ured.) *Spomenica grkokatolika Križevačke biskupije za godinu 1936*. Zagreb: Narodna prosvjeta. 67–95.
- Tamaš, J. (1986). Gavrijil Kosteljnik medzi doktrinu i prirodu. Novi Sad: Ruske slovo. (Cyrillic)
- Tamaš, J. (1992). *Ruski Kerestur, ljetopis i istorija*. Ruski Kerestur: Mesna zajednjica Ruski Kerestur. (Cyrillic)
- Tamaš, J. (1997). *Istorija ruskeј literaturi*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. (Cyrillic)
- Vanat, I. (1990). *Narisi novitnoji istoriji ukrajinciv shidnoji Slovaččini (1918–1938)*. Prjašiv: Prjašiv Slovačke pedagogične vid-vo. Viddil ukrajinsьkoї literaturi v Prjaševi.
- Vojtovič, L. (2006). *Knjaža doba na Rusi: portreti eliti*. Bila Cerkva: Oleksandr Pšonkivskij.
- Žutić, N. (1994). *Kraljevina Jugoslavija i Vatikan*, Beograd: Maštel kommerce - Arhiv Jugoslavije.